

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАНТСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА У ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В 1920-Х РОКАХ

Демкович Владислав,
аспірант історичного факультету
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені В. Гнатюка

Науковий керівник: **Федорів Ірина,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного
університету
імені Володимира Гнатюка

Впродовж останніх десятиліть XIX і всього XX ст. мільйони українців через різні причини, зокрема, соціально-економічні та політичні, залишали рідні землі, щоб знайти краще життя за кордоном. Там вони опинялися у новому для них середовищі і незнайомими соціально-економічними, політичними, культурними та побутовими умовами та проблемами.

Однією з найбільш яскравих характеристик еміграції міжвоєнного періоду було виникнення нового типу українського переселенця – політичного емігранта. Після визвольних змагань 1917–1921 рр. та падіння кількох українських державних формацій, до емігрантів приєдналися міністри урядів Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, урядовці, учасники військових формувань та національна інтелігенція, які стали кістяком української еміграції. Європейські країни стали притулком для тих, хто не прийняв радянської або польської влади. За кордоном залишилися також члени дипломатичних місій УНР у Франції, Англії, Німеччині, Бельгії, Нідерландах, Швеції, Норвегії, Фінляндії тощо. Деякі з цих місій продовжували свою роботу, хоча й змінили характер своєї діяльності. Після цього більшість серед українських політичних емігрантів у Європі склали вихідці зі Східної України, зайнятої більшовиками. Загальна чисельність емігрантів на той час становила 40–50 тисяч осіб.

Основними центрами української еміграції стали Прага, Відень, Берлін, Белград, Варшава, Париж та інші міста. До політичних емігрантів приєдналися також колишні військовополонені українці з російської армії. Від 1923 р., коли польський уряд перестав підтримувати С. Петлюру, Польща уже не могла бути надійним притулком для українських

емігрантів, і більшість з них переїхала до Чехословаччини. Зацікавленість українських емігрантів у Чехословаччині на поч. 1920-х рр. обумовлювалась двома основними факторами. По-перше, домінуюча серед них ідея української державності та національного відродження робила досвід Чехословаччини особливо привабливим.

Національний ренесанс чехів у другій половині XIX ст. був показовим: протягом півстоліття вони відродили своє національне життя, піднесли культурний рівень народу та виховали нову національну інтелігенцію. Один з українських студентів, що навчався в ЧСР, назвав чеський національний ренесанс класичним прикладом того, як народ, «позбавлений державного самостійного життя, встав майже як чудом з мертвих» на сторінках журналу «Український студент» [1, с. 3]. По-друге, Чехословаччина і її народи доброзичливо ставилися до емігрантів та сприяли переселенню. Переміщення центру української європейської еміграції до Чехословаччини на початку 1920-х рр. зумовлювалося також тим, що вона була однією з найдемократичніших країн Європи. Її президент, професор Томаш Г. Масарик, висловлював підтримку національно-визвольній боротьбі українців і надавав допомогу тисячам біженців з українських земель. Станом на початок 1922 р. українські емігранти в Чехословаччині становили майже 20 тис. осіб [2, с. 77].

Президент Т. Масарик, який обіймав цю посаду з 1918 по 1935 рік і сам був колись політичним емігрантом, відтак добре розумів труднощі емігрантського життя. Цим можна пояснити гуманне ставлення до українських емігрантів у Чехословаччині. Т. Масарик відвідував Київ і був знайомий з Михайлом Грушевським, Симоном Петлюрою, Володимиром Винниченком, що дозволило йому добре розуміти політичну ситуацію в Україні. Його інтерес до України був пов'язаний також із знайомством з І. Франком, О. Колесою, К. Трильовським і С. Дністрянським [3, с. 54.]. Незважаючи на певні сумніви щодо української політичної проблеми, Т. Масарик висловлював чітку позицію щодо культурно-національних питань: «Література і мистецтво, філософія і наука, політика і адміністрація, моральний, релігійний і взагалі духовний характер кожного народу, а отже, й українського, мусить бути національними» [4, р. 124].

Однак, доволі швидко з'явилися перші настрої до повернення з еміграції. Такі емігранти, що орієнтувалися на повернення в радянську Україну і примирення з радянською владою, стали відомими як «зміновіховці». Причини появи цього явища на українському ґрунті слід шукати глибше, ніж у простій захопленості комуністичними ідеями. Після невдачі в боротьбі за незалежну українську державу багато емігрантів сподівалися на неминучий крах більшовицького режиму і швидке повернення додому. Але час минав, а надії не здійснювалися, залишаючи лише невизначеність і безперспективність. З України надходили

суперечливі новини, які лише посилювали ностальгію (ці почуття широко відображалися в пресі). До цього додавалися випадки добровільного повернення в Україну таких діячів, як президент УНР М. Грушевський, відомий театральний діяч М. Садовський, поет В. Самійленко та інші, спроби повернення В. Винниченка, складний матеріальний стан еміграції і вмiла більшовицька агiтація, підсилена запровадженням НЕПу та політикою українiзації. Це все пояснює, чому частина емігрантів пішла на компромiс, хоча у багатьох змiновiховство не мало нічого спільного з симпатiями до радянської влади. Водночас, еміграційна політика радянського уряду в першій половині 20-х років ХХ ст. була спрямована на поступове обмеження виїздів з України, зокрема шляхом ускладнення процедури отримання закордонного паспорта. У середині 1920-х років через політику більшовицького уряду, спрямовану на повну iзоляцію суспільства, еміграційна хвиля з СРСР практично припинилася. Проте еміграційні потоки надходили до Чехословаччини і з інших європейських країн. Деяка частина емігрантів залишала ЧСР, вирушаючи до США чи західноєвропейських країн, де спостерiгалосся економічне зростання, збільшувався попит на працю і підвищувалася її вартість.

Політичні сили України, які вели активну міжособну боротьбу за різні форми української державності, виключали можливість примирення і пошуку компромiсів між ними на еміграції. Внаслідок цього багато сил витрачалося на безцільну внутрішню боротьбу. Прихильники різних політичних ідей, форм правління, представники різних політичних партій і емігрантських урядів, розчаровані своєю поразкою, шукаючи її причин, часто конфліктували між собою, звинувачуючи опонентів у невдачах більше, ніж більшовиків. Різні угруповання намагалися за будь-яку ціну закріпити за собою провідну роль у національно-визвольній боротьбі українського народу, що не сприяло згуртуванню заради головної мети – здобуття незалежності для України.

Тим же емігрантам, що залишились, уряд та уповноважені особи намагались сприяти. Уособленням цієї підтримки українського народу та його демократичних прагнень в Чехословаччині стало впровадження з 1921 р. «російської допомогової акції». Ця ініціатива, запроваджена за активної участі президента і уряду ЧСР, здійснювалася з метою надання всебічної допомоги тисячам біженців із земель колишньої російської імперії. Прийняття цієї акції урядом ЧСР стало важливим кроком та прикладом для перегляду підходів до еміграційного питання в інших країнах.

«Російська допомогова акція», оголошена влітку 1921 р. включала в себе не лише матеріальну та гуманітарну допомогу, але й систему заходів для створення умов для активної участі емігрантів у науці, культурі та економіці Чехословаччини. Активну участь у реалізації акції взяли на себе міністр закордонних справ ЧСР Едуард Бенеш і його заступник Вацлав

Гірса. По прибуттю в Чехословаччину, Гірса був призначений уповноваженим міністра для організації внутрішньої служби Міністерства закордонних справ та ведення справ, які стосувалися Східної Європи. Розроблена ним та чехословацьким урядом політика, здійснювана в 1920–1930-х роках щодо емігрантів з Росії та України полягала в наданні всебічної підтримки, включала в себе також моральну, матеріальну та гуманітарну допомоги. Такі дії принесли Чехословаччині великий авторитет у Європі закріпивши її славу справді демократичної держави. Адже навідміну від більшості європейських країн, де проводилася репатріація або денаціоналізація емігрантів і біженців з Росії, уряд ЧСР обрав принципово інший підхід. Він сприйняв численну російську еміграцію як важливий політичний і культурний чинник для побудови країнами Східної Європи, із врахуванням традиційних русофільських настрої значної частини чехословацького суспільства, а також конкретних господарських інтересів країни. Це стало початком вирішення емігрантського питання на найвищому рівні.

«Російська допомогова акція» була офіційно започаткована постановою Кабінету Міністрів ЧСР від 28 липня 1921 р., та передбачала, що ЧСР повинна взяти під опіку дітей, жінок і інвалідів, а також землеробів, студентів і вчених. Е. Бенеш зазначив, що еміграція не повинна втручатись у внутрішні справи ЧСР [5, с. 25]. Всього на проведення акції допомоги емігрантам з колишньої росії з державних фондів протягом 1921–1937 рр. було виділено понад 500 млн. кч (найбільше – в 1924 р. – 100 млн. кч) [6, с. 36]. З 1921 по 1937 рік на проведення цієї акції з державних фондів Чехословаччини було виділено понад 500 млн кч, найбільше у 1924 р. – 100 млн кч. На початковому етапі (до 1928 р.) кошти виділялися виключно з Міністерства закордонних справ ЧСР, без вимог звітності. Лише з 1924 р. почався облік виплат емігрантським установам та організаціям. Отож, «Російська допомогова акція» передбачала значну гуманітарну і матеріальну допомогу, а також створення умов для плідної діяльності емігрантів у науці, культурі, техніці та народному господарстві Чехословаччини.

У меморандумі до Ліги Націй в жовтні 1921 р. представники Українського громадського комітету зазначали: «В Ч.С.Р. в сей час перебуває поверх 10 000 українських громадян, полонених та інтернованих зі світової війни та втікачів з України за останні роки внаслідок подій, які там відбуваються. Через їхню неорганізованість, незнання мови і місцевих обставин та відсутність зв'язків з місцевим громадянством їхнє перебування в Ч.С.Р. за відсутністю у них тих самих необхідних до життя коштів падає тягарем на благодійні установи і завдає багато клопоту урядові» [7, арк. 4].

Для об'єктивної характеристики середовища української еміграції в ЧСР на середину 1920-х років наведемо дані реєстраційно-статистичного підвідділу відділу опікування Українського громадського комітету [8, арк. 217]. На 1 липня 1925 р. Український громадський комітет подає такі відомості про 5627 емігрантів з України:

Соціальний склад:

селян.....	2881	51,2%
робітників.....	718	12,76%
інтелігентів.....	1869	33,21%
торговців.....	86	1,53%
землевласників.....	73	1,3%

Вік:

від 1 до 7 років.....	148	2,63%
від 8 до 14.....	82	1,46%
від 15 до 24.....	1649	29,3%
від 25 до 34.....	3027	53,79%
від 35 до 54.....	661	11,74%
від 55 і старші.....	60	1,08%

Територіальне походження

Правобережжя.....	1679	29,84%
Лівобережжя.....	1060	18,84%
Бессарабія.....	42	0,75%
Кубань.....	36	0,64%
Зелений Клин.....	7	0,12%
Галичина.....	2358	41,9%
Буковина.....	156	2,77%
З інших земель.....	289	5,14%

Освіта

Неписьменних (разом з малими дітьми).....	460	8,17%
Малописьменних.....	659	11,72%
Не більше вищої початкової школи.....	1259	22,37%
Не закінчена середня школа.....	647	11,5%
Закінчена середня школа.....	2078	36,93%
Фахова:		
нижча.....	112	1,99%
середня.....	214	3,8%
Вища освіта.....	198	3,52%

Національний склад

Українців.....	5326	94,65%
Євреїв.....	133	2,36%
Білорусів.....	34	0,6%
Чехів.....	52	0,92 %
Німців.....	27	0,48%
Росіян.....	17	0,3%
Болгар.....	10	0,19%
Молдаван.....	8	0,14%
Поляків.....	6	0,11%
Інших.....	14	0,25%

Як бачимо, територіальне походження емігрантів свідчить про те, що більшість із них походила з тих земель, які опинилися під владою більшовиків (Правобережна і Лівобережна Україна, Кубань, Зелений Клин та інші). За своїм соціальним складом українська еміграція складалася переважно з селян, робітників та трудової інтелігенції, і лише незначна її частина належала до заможних верств. Отже, більшість емігрантів не належала до так званих «буржуїв», проти яких боролися більшовики заради соціального порядку. Емігранти-українці з територій, зайнятих більшовиками, були змушені тікати не через соціальні мотиви, а через національну боротьбу. Це ж стосується і втікачів з інших українських земель (Галичина, Бессарабія, Буковина), де українців переслідували також як національну меншість.

Таким чином, наведені дані показують, що більше третини українських емігрантів складала представники української інтелігенції. Саме вони утворили ядро еміграції, оскільки були найбільш активною, національно свідомою і державотворчою її частиною. Дані про вік українських емігрантів свідчать про те, що переважно це були особи віком від 15 до 54 років (94,7 %). Це люди, здатні до продуктивної праці, причому 53,79 % з них були у віці від 25 до 34 років, тобто перебували у розквіті своїх духовних і фізичних сил, які не могли реалізуватися на рідній землі. Значна кількість осіб потенційного студентського віку, а також інтелігенції, стала визначальною передумовою для розвитку в еміграції широкої культурно-освітньої діяльності. З цього приводу М. Шаповал зазначав: «Українська еміграція у великому числі скупчилася в Чехословаччині. Тут зібрано найбільш інтелектуальних сил, що працювали вдома в різних галузях культури і господарства» [9, арк. 7]. Великою проблемою для емігрантів ставали побутові труднощі, проблеми виживання і адаптації до нових умов. До середини 1920-х років українці в Чехословаччині значною мірою інтегрувалися до місцевого життя. Створені за підтримки УГК установи, організації, товариства, спілки та об'єднання прагнули до самостійності. Об'єктивні процеси, що

відбувалися в середовищі української еміграції, вже не могли повністю охоплюватися в рамках діяльності Українського громадського комітету.

Висновки. Дружнє ставлення уряду Чехословаччини та її президента Т. Масарика до українців допомагало полегшити їхню адаптацію в новому суспільстві, але не могло подолати всі труднощі. Морально-психологічний тиск погіршувався через матеріальне становище. Відсутність житла, роботи, медичної та правової підтримки робила життя багатьох емігрантів нестерпним. Тому питання самоорганізації та представлення інтересів української громади перед чехословацьким урядом стало актуальним з перших місяців перебування українських емігрантів у Чехословаччині. Важлива у цьому процесі була також роль УГКЦ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Завдання Української Студентської Молодіжі в Чехословаччині. *Український студент. Жовтень*. № 1. Прага, 1920.
2. Трембіцький В. Чехо-Словаччина і Україна в минулому та у сучасності. *Вісті комбатанта*. Ч. 5–6. 1996. С. 77–79.
3. Потульницький В. Нариси з української політології (1919–1991). Київ, 1994.
4. Charvat V. Masaryk a ukrajinci. *Slovansky prehled*. 1930. XXII.
5. Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии. *Советское славяноведение*. 1991. № 6. С. 24–36.
6. Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакии. Развитие «русской акции». *Славяноведение*. 1993. № 4. С. 28–38.
7. ЦДАВО України. Ф. 3801. Оп. 1. Спр. 5. Меморандум до Ліги Націй і кошторис на допомогу емігрантам-українцям. 28 жовтня 1921 – 31 жовтня 1921 р. 85 арк.
8. Матеріали в справі вироблення документів на право перебування в Чехословацькій Республіці, заяви українських емігрантів про забезпечення документами, посвідки про народження, посаду, освіту і інше. Листування з Міністерством закордонних справ в справі видачі документів. (Літери А-Я) // ЦДАВО України. Ф. 3801. Оп. 1. Спр. 627. 3 січня 1925 р. 29 липня 1925 р. 215 арк.
9. Рукописи статей «Український інститут громадознавства в Празі», «До питання про організацію соціологічних студій». Проекти програми вивчення села і міста на українських землях та інші // ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 77. 202 арк.